

MISIUNEA SOCIAL-FILANTROPICĂ ȘI EDUCAȚIONALĂ A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN UNGARIA SECOLELOR XIX-XX ÎN OPERA MARIEI BERENYI

Pr. lect. dr. Alin Cristian SCRIDON

Abstract: The cultural & spiritual activity of Romanians, from outside the borders of western and southwestern of Romania, was coordinated by two elite figures from the theological group, about which, it should be written more: Maria Berényi (in Hungarian space) and Costa Rosu (in Serbian space). The continuity of scientific work, of the two distinguished faces, remains a topic open to debate. In all cases, more intense involvement or concern is also required from the church.

Patriarhia Română a declarat anul 2020 „Anul comemorativ al filantropilor ortodocși români”, fapt pentru care socotim ca importantă promovarea unor cercetători laici care, prin scrierile lor (multe dintre ele inedite), evocă rolul filantropic al Bisericii Ortodoxe Române de-a lungul veacurilor.

Activitatea cultural-spirituală a românilor din afara granițelor - din vestul și sud-vestul României – a fost coordonată de două elite, despre care socotim că ar trebui să se scrie mai mult: Maria Berényi (în spațiul maghiar) și Costa Roșu (în spațiul sârbesc). Continuitatea osteneții științifice - a celor două chipuri distinse - rămâne un subiect deschis dezbaterii. În tot cazul, o implicare/preocupare mai intensă se impune și din partea Bisericii.

Sub aspectul dimensiunii filantropice, considerații interesante ale autoarei le vom descoperi în studiile care prezintă rolul femeii în Biserică. Maria Berényi socotește că activitatea femeii române este „studiată mai puțin” și că deocamdată „nu s-au scos din anonimat multe din acțiunile de alăturare în sprijinul bărbaților”¹. Prin cercetările *Fundația Elena Ghiba Birta*² sau *Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea*³ ne sunt oferite câteva repere de expunere a unor cercetări care întregesc imaginea unei Biserici ideale.

Din biografia Elenei Ghiba Birta, prezentată de autoare, cititorul reține facil, faptul că Elena s-a născut în familia primului preot ortodox din Bichiș, de la care evident, a primit acest filon creștin al filantropiei, valorificat exact la sfârșitul vieții prin actul testamentar.

¹ Maria Berényi, *Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea* în *Simpozion. Comunicările celui de al XVII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Tiparul Mozi Nyomda, Békéscsaba, Giula, 2008, p. 34.

² Idem, *Fundația Elena Ghiba Birta* în *Lumina. Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Fondată de David Voniga în 1894*, Tiparul Mozi Nyomda, Békéscsaba, 2000, pp. 14-18.

³ Idem, *Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea* în *Simpozion. Comunicările celui de al XVII-lea simpozion...*, Tiparul Mozi Nyomda, Békéscsaba, Giula, 2008, pp. 32-64.

Maria Berényi, ne prezintă un om care a iubit Biserica. Această iubire și-a manifestat-o și prin acțiuni filantropice, prin donațiile pe care le-a făcut fie către diferite catedrale/parohii, fie prin Fundația care prevedea și ajutorarea a 12 tineri (studenți/elevi) ortodocși cu burse și nu în ultimul rând prin numirea în *boardul* de conducere a Fundației a 4 preoți și 8 mireni sub președinția episcopului Aradului.

Istoria Bisericii Ortodoxe Române, va reține - și prin cercetările doamnei Berényi - că între cei 88 de bursieri ai *Fundației Elena Ghiba Birta* între anii 1877-1905, au fost și câțiva tineri care ulterior au adus contribuții în activitatea Bisericii Ortodoxe Române. Roman Ciorogariu - viitorul episcop orădean; Procopie Givulescu - viitor protopop de Radna sau Gheorghe Alexici - viitor profesor de limba română la Academia comercială din Budapesta și Președinte Comitetului Parohial din Budapesta sunt doar câteva nume evocate și care au făcut istorie prin acțiunile întreprinse⁴.

Alături de Elena Ghiba Birta, autoarea prezintă acțiunile cultural-filantropice a altor câteva zeci de femei din Ungaria. Înființarea în 1815 a *Societății Femeilor Macedoromâne din Pesta* a constituit, în viziunea autoarei, prima formă de manifestare, *instituțională* a soțiilor macedoromânilor consacrați din spațiul maghiar⁵.

Maria Berényi admite faptul că o serie de femei, ca Elena Grabovszky, preteasa Ioana Teodorovici, Anastasia Pometa, Anastasia Șaguna ș.a.m.d. sunt doar câteva nume de macedo-române care și-au căpătat, prin acțiunile lor, un loc bine determinat și demn în Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria⁶.

Pe tot pe tărâm filantropic s-a distins și chipul lui Teodor Papp. Născut în Giula, absolvent al teologiei arădene, Papp, devine cantor al bisericii greco-românești la mijlocul secolului al XIX-lea. Finalizează și studiile juridice și în acest context îl găsim în anul 1853 *ascultant* la Tribunalul din Lugoj. În paralel reușește să se remarce și în afaceri, reușind să acumuleze o avere considerabilă. Maria Berényi arată că, în 1887, la moartea sa, lăsa cei 70.000 florini fundației administrată de consistoriul eparhial ortodox român din Arad, spre ajutorarea tinerilor români ortodocși și a Bisericii Ortodoxe⁷.

Prin studiul **Activitatea filantropică a românilor din Chitighaz în secolul al XIX-lea**⁸ - Maria Berényi ne face cunoscute preocupările clericilor din Ungaria secolului al XIX-lea. Astfel, cu ocazia înființării în 1862 a *Asociației naționale pentru cultura și conversarea poporului român*⁹, (structură sprijinită de numai puțin de 800 de membrii), George Vasilievici - parohul din Giula propune înființarea unui

⁴ Idem, *Fundația Elena Ghiba Birta în Lumina...*, 2000, p. 18.

⁵ Idem, *Activitatea unor femei celebre pentru întărirea ortodoxiei românești din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea...*, p. 35.

⁶ *Ibidem*, pp. 38-51.

⁷ Idem, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785-1918)* în *Cărțile Dunărea*, Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990, pp. 156-161.

⁸ Idem, *Activitatea filantropică a românilor din Chitighaz în secolul al XIX-lea în Chitighaz. Pagini istorico-culturale*, Comp-Press, Budapesta, 1993, pp. 46-52.

⁹ Asociația avea drept scop sprijinirea sistemului educațional (ajutorarea financiară a cursanților; tipărirea de manuale etc.).

internat. Ideea este sprijinită și de alți preoți din Ungaria: Petru Chiriliescu, Mihai Ardelean și Iosif Ioan Ardelean. În aceeași direcție, sunt inserate informații legate de implicarea preoților Iosif Ioan Ardelean și Vasile Beleş în activitatea *Reuniunii femeilor din Arad și provincie*¹⁰.

Sunt alocate spații suficiente pentru alte componente care atestă implicarea Bisericii în societate. Astfel, chitighăzenii au răspuns pozitiv apelurilor din „Biserica și Școala” pentru strângerea unui fond destinat necesităților cu care se confrunta România în preajma Războiului de Independență din 1877-1878. Este subliniată acțiunea filantropică a părintelui Iosif Ioan Ardelean, care a donat pentru „ostașii răniți în războiul pentru independență”.

În localitatea Bătania, românii „erau receptivi și deschiși inițiativelor culturale, bisericești și filantropice”¹¹. Nominalizarea tinerilor din Bătania care au absolvit Preparandia ori liceul „Moise Nicoară” din Arad, este urmată de înșiruirea celor șase tineri care între anii școlari 1836/1837-1917/1918 au finalizat cu succes Institutul Teologic arădean¹².

Maria Berényi, în discursul promovat proiectează imaginea Biserici românești dominată de numeroase inițiative cultural-spirituale. Moise Grozescu - preotul Bătaniei, conduce în anul 1863, cu cinste, grupul bătâniienilor implicați în „Asociația națională arădeană pentru cultura și conservarea poporului român”¹³. Întrunirile literare și culturale erau animate de grupul din Bătania¹⁴. Sunt prețioase aceste informații, întrucât abia în 1864 se reînființează vechea Mitropoliei a Transilvaniei și abia din 1866, Moise Grozescu devine preot exclusiv credincioșilor români¹⁵.

Prin pozițiile asumate, autoarea socotește că „Societatea pentru fond de teatru românesc” (sprijinită de Iosif Vulcan) înființată în 1870 s-a călăuzit în activitatea sa „de cunoașterea trecutului istoric, a tradițiilor de cultură și a spiritualității românești în ceea ce are ea specific”¹⁶.

Reprezentările teatrale au - de cele mai multe ori - iz spiritual. Piesele sunt legate de evenimentele majore din viața comunității bisericești. De pildă, autoarea expune pe larg spectacolul organizat în Bătania la 1 mai 1899. *Piesa populară „Ruga de la Chizătău”* jucată de „Corul plugarilor români din Bătania”, intens mediatizată în presa vremii, are presărate în program numeroase componente spirituale: „*Christos a înviat*, cvartet cor bărbătesc”; „*Călugărul*, poezie de V. R. Buticescu, declamată de Traian Farcaș”; „*Ruga de la Chisătău*, comedie populară într-un act” ș.a.m.d. Patru ani mai târziu (10 mai 1903), la împlinirea a 30 de ani de la sfințirea

¹⁰ Se promova înființarea unui institut românesc confesional destinat fetelor.

¹¹ Maria Berényi (Redactor și editor responsabil), *Activitatea cultural-filantropică a românilor din Bătania în secolul al XIX-lea în Bătania. Pagini istorico-culturale*, Comp-Press, Budapesta, 1995, p. 45.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 46.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 46-47.

¹⁵ Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Ediția a II-a, revizuită, Gyula, 2002, p. 52.

¹⁶ Maria Berényi (Redactor și editor responsabil), *Activitatea cultural-filantropică a românilor din Bătania în secolul al XIX-lea în Bătania...*, p. 47.

bisericii din Bătănia a fost oferită piesa teatrală „Sărăcie lucie” de Iosif Vulcan. Sumele adunate au fost donate fondului bisericesc¹⁷. Sau fondurile provenite din evenimentele culturale desfășurate la 13 noiembrie 1904 în Bătănia au fost destinate proiectului pictării lăcașului de cult ortodox bătănean¹⁸.

Zilele de sărbătoare din 29-30 ianuarie 1900 (Sfinții Trei Ierarhi) a însuflețit întreaga comunitate din Bătănia. Montarea noilor clopote a fost a reprezentat un eveniment major al comunității, fapt surprins atât de presa vremii, dar mai cu seamă de doamna Maria Berényi, care alocă pagini pentru a evoca evenimentul¹⁹, dar și pentru a prezenta *in extenso* donațiile credincioșilor în vederea înfrumusețării bisericii²⁰. În baza acelor realități, autoarea conchide: „Biserica a jucat un rol major în viața românilor din Bătănia”²¹.

Micherechenilor - considerați mai puțini aplecați spre inițiativele bisericești, școlare, culturale ori filantropice - Maria Berényi le oferă un amplu studiu de 45 de pagini, în cuprinsul cărora găsim deopotrivă numeroase acțiuni filantropice, dar și date despre istoricul bisericii²². Preotul Alexandru Rocsin este prezentat de fiecare dată, ca făcând parte din grupul celor care erau vizibili în acest domeniu²³. Rocsin devine liderul micherechenilor care „au fost solidari cu spiritualitatea național-culturală din Bihor și Crișana”²⁴.

Interesante sunt, de asemenea, prezentările școlilor din Chitighaz, Bătănia și Micherechi. După partea introductivă, comună, în care este amintită înființarea școlilor confesionale pe baza *Ratio Educationis* din 1777 și rolul major pe care preoții îl aveau în conducerea școlii, autoarea restaurează fidel complexul fenomen educativ al implicării Bisericii în societate. Școala este socotită ca reprezentând instituția „de bază a vieții culturale și sociale a comunităților rurale”. Acest *fundament* coordonat și *modelat* de cler, intră în atenția științifică a doamnei Maria Berényi care ne surprinde prin clișee descoperite în comunele bisericești.

Cu acribie științifică, în cele trei studii descoperim particularități, evenimente care s-au desfășurat în școala confesională. De pildă, în Chitighaz prima școală confesională se deschide în 1793, unde este amintit învățătorul Ioan Pop Oltean²⁵. Tot la sfârșitul secolului al XVIII-lea este construită școala sârbo-română din Bătănia²⁶, ori la Micherechi sunt raportate primele forme de educație din 1790-1791 sub îndrumarea învățătorului Simion Popovici, ca apoi din 1815 învățătorul Petru Meruțiu să intre în istoriografie ca un însemnat dascăl micherechian²⁷.

¹⁷ *Ibidem*, p. 49.

¹⁸ *Ibidem*, p. 50.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 53-54.

²⁰ *Ibidem*, pp. 51, 54.

²¹ *Ibidem*.

²² *Idem*, *Activitate socio-culturală la Micherechi în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX în Micherechi. Pagini istorico-culturale*, Schneider Nyomda, Giula, 2000, pp. 79-123.

²³ *Ibidem*, pp. 119-120.

²⁴ *Ibidem*, p. 123.

²⁵ *Idem*, *Școala română din Chitighaz în Chitighaz...*, p. 13.

²⁶ *Idem*, *Școala română din Bătănia în Bătănia...*, p. 29.

²⁷ *Idem*, *Școala română din Micherechi în Micherechi...*, p. 53.

Bătania va cunoaște învățământul exclusiv în limba română abia în anul 1874. Cei 98 elevi înscriși în anul școlar 1874/1875 erau învățați de profesorul Vasile Șimonovici²⁸. În deceniile opt, nouă al secolului XIX este înfățișată o perioadă înfloritoare, de prefaceri, care vor transforma comuna bisericească Bătania: construirea unei noi biserici; ridicarea unei școli; cumpărarea de pământ (26 iugăre) din care să se întrețină școala și biserica ș.a.m.d²⁹. Toate aceste realizări au fost înfăptuite de părintele Moise Grozescu, prezentat ca un cleric energetic care a reușit să lase posterității o școală și o biserică, instituții moderne în vremurile respective.

Câteva decenii mai târziu, Maria Berényi, înfățișează un alt preot vrednic din Bătania, Ioan Magdu, din inițiativa căruia în 1938 a reînceput învățământul românesc din localitate³⁰.

Micherechenii, sub păstoriarea părintelui Nicolae Rocsin (1879-1922), încă din primul an de activitate (1880) au reușit să construiască o școală și o casă necesară învățătorului³¹. Trei decenii mai târziu, cei 72 mp ai clasei s-au dovedit insuficienți numărului tot mai mare de elevi, astfel se ia decizia cumpărării unei case. Imobilul achiziționat a intrat într-un proces de recompartimentare și înnoire pentru a putea satisface noile exigențe în materie de educație modernă la începutul secolului al XX-lea³². În acest proces educativ, preotul micherechian Rocsin este înfățișat ca cel care în timpul păstoririi sale a construit/cumpărat două edificii școlare și două case necesare învățătorului.

În baza regulamentelor, preotul veghea ca edificiul școlar să fie construit potrivit actului educațional: să nu fie în proximitatea depozitelor de gunoi, cimitire sau localuri. După matricolele parohiale a celor botezați, parohul, cu o lună înaintea începerii școlii întocmea o listă a tinerilor care începeau școala. Tot în biserică, părinții erau înștiințați de ziua începerii cursurilor sau ziua în care trebuiau să-l întâlnească pe învățător³³. Învățătorul era în același timp și șeful stranei din biserică, ceea ce prezintă o imagine a responsabilității profesorului în bunul mers al slujbelor.

Un eveniment important consemnat, este înființarea în 1879 a bibliotecii școlare din Chitighaz. Biblioteca a fost înființată cu ajutorul protopopului Petru Chirilescu, care este așezat de autoare în fruntea listei donatorilor în vederea realizării acestui obiectiv³⁴. Tot după 1879, după adoptarea legii Trefort care prevedea introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile românești, Maria Berényi, evocă eforturile mitropolitului sibian de a stopa implementarea legii. Eșecul reprezentanților mitropoliei de a împiedica statul ca învățătorii și elevii să cunoască limba maghiară, socotim că are o viziune optimistă: prezentarea unei Biserici care a luptat pentru limba și cultura enoriașilor ei³⁵.

²⁸ Idem, *Școala română din Bătania în Bătania...*, p. 30.

²⁹ *Ibidem*, pp. 30-31.

³⁰ *Ibidem*, p. 39.

³¹ Idem, *Școala română din Micherechi în Micherechi...*, p. 55.

³² *Ibidem*.

³³ Idem, *Școala română din Bătania în Bătania...*, p. 28.

³⁴ Idem, *Școala română din Chitighaz în Chitighaz...*, p. 16.

³⁵ Idem, *Școala română din Micherechi în Micherechi...*, p. 52.

Mai târziu, începând cu anul 1930 când are loc desființarea școlii românești și naționalizarea școlilor confesionale (1948), limba română se mai vorbea doar la ora de religie³⁶. Profesorii nu cunoșteau limba română, iar manuale românești lipseau cu desăvârșire³⁷. Elevii din Bătania o vor cunoaște pe învățătoarea Tasi Erzsébet care avea curenți uriași în a comunica în limba română, în schimb, învățătoarea Cornelia Magori în cele patru decenii a reușit, în viziunea autoarei, să instruiască sute de copii, „altoind în ei dragostea față de limba maternă”³⁸. Chiar dacă Simeon Cornea, în 1927, a primit un aviz negativ din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de a i se îngădui un învățător din România, părintele le-a predat elevilor *Religia* în limba română, de două ori pe săptămână în cadrul școlii maghiare de stat.

Maria Berényi admite faptul că după preluarea funcției de comisar (1921), Iosif Siegescu, nu a reușit să ofere o perspectivă educativă tinerilor români din estul Ungariei, întrucât „mulți tineri ar fi dorit să-și continue studiile la Teologia și Preparandia din Arad, ca să se reîntoarcă ca preoți și învățători. Dar totul a fost interzis”³⁹.

Alături de studiile inserate în cele trei monografii, autoarea a publicat o altă serie de informații legate de școlile confesionale în diferite volume. Spre exemplu, articolele *Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-XX-lea*⁴⁰ și *Román népiskolák a két világháború közötti magyarországon*⁴¹ sunt adevărate *mostre* a implicării Bisericii în comunitate. În acest sens, Maria Berényi face o radiografie impresionantă asupra instituției școlare și rolul avut de Biserică în coordonarea ei.

Pleiada de informații, bine sistematizate, ca de pildă, informații despre anii înființării școlilor confesionale în fiecare localitate; deputăția fondurilor școlare; statutul social al învățătorilor; conținutul învățământului; rolul cultural al școlii populare; perfecționarea învățătorilor; fundații școlare ș.a.m.d. sunt urmate de o serie de concluzii care *izvorăsc* din *peisajul științific* atent selecționat: „școala confesională a comunității românești din Ungaria era un factor de emancipare și progres, constituind un aspect esențial al mișcării național-culturale și bisericești din aceste ținuturi”⁴².

Din scurtele informații, inserate mai sus, extrase din portofoliul științific a doamnei Maria Berényi conchidem fără tăgadă că cercetătorul, filologul și istoricul analizat promovează pertinent istoria Bisericii Ortodoxe Române din afara granițelor. De aceea, credem că, prin osteneala doamnei Berényi, istoriografia bisericească este completată cu pagini care trebuie să fie cunoscute de generațiile următoare.

³⁶ *Ibidem*, p. 18.

³⁷ *Ibidem*, p. 19.

³⁸ *Idem*, *Școala română din Bătania în Bătania...*, p. 41.

³⁹ *Idem*, *Școala română din Micherechi în Micherechi...*, p. 71.

⁴⁰ *Idem*, *Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-XX-lea în Simpozion. Comunicările celui de al XV-lea simpozion...*, Tiparul Mozi Nyomda, Békéscsaba, Giula, 2006, pp. 63-88.

⁴¹ *Idem*, *Román népiskolák a két világháború közötti Magyarországon în Annales. Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria*, Tiparul Mozi Nyomda, Békéscsaba, Giula, 2000, pp. 7-45.

⁴² *Idem*, *Învățământul confesional românesc din Ungaria în secolele al XIX-XX-lea...*, p. 86.